

Tadeusz Radzik

Oblicze społeczno-polityczne Puław w latach 1931 - 1935

Rocznik Lubelski 25-26, 121-133

1983-1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ RADZIK

OBLICZE SPOŁECZNO-POLITYCZNE PUŁAW W LATACH 1931—1935

Występujące już od 1930 r. oznaki załamania koniunktury i nadchodzącego do Polski kryzysu gospodarczego nasiliły się z początkiem 1931 r. Produkcja przemysłowa kraju stanowiła 69% produkcji z roku 1928. Katastrofalnie wzrosło bezrobocie, osiągając pod koniec roku liczbę 681 tys. osób (bez członków rodzin). Tylko niewielka część bezrobotnych spełniała warunki otrzymania zasiłku¹.

Tabela 1. Wzrost bezrobocia w powiecie puławskim w 1931 r.

Miesiąc	Bezrobotnych ogółem —	W tym pobierających zasiłki
styczeń	45	30
luty	49—54	.
marzec	54—65	.
kwiecień	60—64	.
maj	62—222	170—194
czerwiec	196—158	65—128
lipiec	126—116	90—20
sierpień	116—120	19—33
wrzesień	120—339	60—45
październik	247—320	20—22
listopad	320—284	22—38
grudzień	284—300	24—58

Z r ó d ł o: Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (WAPL), Urząd Wojewódzki Lubelski (UWL), Wydział Społeczny-Polityczny (WSP), 324, s. 1.

W 1932 r. kryzys gospodarczy osiągnął apogeum. Udział polskiej produkcji przemysłowej w produkcji światowej zmalał z 0,7% do 0,5%. Stopień wykorzystania zdolności produkcyjnej przemysłu polskiego spadł do 17% dla elektrowni, 40% dla przemysłu węglowego, 44% dla hutnictwa. Podobnie było w roku następnym. Mimo iż rok 1933 był okresem wyjścia z kryzysu dla Stanów Zjednoczonych i Europy Zachodniej, słabsze ekonomicznie państwa, w tym również Polska, odczuwały skutki kryzysu aż do 1935 r. włącznie. Mimo pewnego wzrostu wskaźnika produkcji przemysłowej (rok 1929 przyjmujemy za 100), który w 1932 r. wynosił 54, w 1933 — 56, 1934 — 63, 1935 — 64, nadal utrzymywało się wysokie bezrobocie². Było ono szczególnie dotkliwe w małych miasteczkach, gdzie nawet w okresie dobrej koniunktury gospodarczej występował nadmiar rąk do pracy.

¹ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918—1939*, Warszawa 1960, s. 122, 132.

² Tamże, s. 122—123, 132.

Tabela 2. Stan bezrobocia w Puławach w latach 1932—1935

Miesiąc i rok	Liczba zarejestrowanych bezrobotnych	Faktyczna liczba bezrobotnych	Pobierało zasiłki	Przewidywana liczba bezrobotnych w marcu następnego roku
grudzień 1932	270	420	—	·
listopad 1933	30	120	5	350
listopad 1934	106	140	17	400
grudzień 1935	214	300	154	450

Z r ó d ł o: WAPL, UWL, WSP, 318, s. 61, 89, 229; WSP, 319, s. 71; WSP, 320, s. 21, WSP, 321, s. 15.

Celem niesienia pomocy bezrobotnym zorganizowano na terenie powiatu puławskiego 19 Komitetów do Spraw Bezrobotnych, w tym jeden w Puławach i 18 w gminach. W wyniku przeprowadzonej przez nie społecznej akcji pomocy bezrobotnym zebrano na terenie powiatu 1996 kwintali ziemniaków, z czego jednak dla miejscowych bezrobotnych przeznaczono jedynie 360 q, 680 q wysłano do Łodzi, a 956 q do Lublina³.

Znaczne pogorszenie warunków życia mas pracujących było podłożem nasilenia się walki klasowej oraz wzrostu wpływów partii komunistycznej. Już pod koniec 1930 r. przybył z Warszawy do Puław delegat KC KPP, którego zadaniem było ożywienie działalności organizacji komunistycznej w mieście. Zdaniem policji w wyniku jego działalności powstał w Puławach Komitet Dzielnicowy Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej, opierający się w swej działalności na miejscowym oddziale Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Skórzanego i Odzieżowego. Po likwidacji organizacji komunistycznej w Końskowoli delegat opuścił 5 stycznia 1931 r. Puławy, unikając aresztowania.

W wyniku dalszych denuncjacji prowokatora w połowie stycznia rozbite zostały organizacje komunistyczne w Kurowie, Markuszowie, Garbowie i Brzozowej Gaci. Aresztowano wówczas 22 osoby.

W lutym miejscowa organizacja KPP zwróciła się do oddziałów organizacji lewicowych z propozycją zorganizowania w dniu 25 lutego obchodów Międzynarodowego Dnia Walki z Głodem i Bezrobociem, starając się przy tym nadać akcji charakter w pierwszym rzędzie ekonomiczny. Żądania minimum, jakie wysuwano wobec władz, obejmowały:

- natychmiastowe wypłacenie bezrobotnym zasiłków w wysokości kosztów dwumiesięcznego utrzymania z funduszy budżetu wojskowego,
- zwolnienie bezrobotnych od płacenia czynszów mieszkalnych, podatków komunalnych itd.,
- wprowadzenie siedmiogodzinnego dnia pracy⁴.

Na ulicach Puław 21 lutego znaleziono egzemplarze odezwy pt. „Do towarzyszy robotników, bezrobotnych i chłopów”, poświęconej obchodom Międzynarodowego Dnia Walki z Głodem i Bezrobociem, wydanej przez Lubelski Komitet Okręgowy KPP, a w kilka dni później, w nocy z 24 na

³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (WAPL), Urząd Wojewódzki Lubelski (UWL), Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), 375, s. 176—177; WSP, 318, s. 151, 155, 187.

⁴ WAPL, Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Puławach (KPPPP), 17, s. br.

25 lutego, wywieszono w mieście transparent z napisem: „Precz z faszystowskim terrorem, precz z katami więźniów rewolucyjnych w Łucku. Uwolnić proletariackich więźniów rewolucji — KM MOPR”. Komuniści puławscy prowadzili szeroką agitację wśród ludności Puław i najbliższych okolic, wzywając do przybycia do miasta w dniu 25 lutego. Pod zarzutem prowadzenia agitacji policja aresztowała dwie osoby.

Według uzyskanych przez policję informacji 21 lutego do Puław przybyć miał transport „bibuły komunistycznej” dla poszczególnych organizacji terenowych. Zatrzymano wielu komunistów przybyłych tego dnia do miasta, ale „bibuły” nie znaleziono. Jak się później okazało, transport ten został zatrzymany w Warszawie⁵.

Przeprowadzone w styczniu i lutym aresztowania komunistów w powiecie i rozbicie kilku organizacji terenowych dały policji materiał umożliwiający likwidację organizacji komunistycznej w Puławach. 28 lutego oraz 17 marca 1931 r. aresztowano 17 komunistów, w tym 16 z terenu miasta Puławy⁶. W większości byli to szewcy i krawcy; wynikało to z faktu, iż miejscowy oddział Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Odzieżowego i Skórzanego w całości niemal opanowany był przez komunistów.

Przeprowadzona u aresztowanych rewizja nie przyniosła rezultatów, natomiast w trakcie przeszukiwania ruin starego browaru, gdzie odbywały się zebrania partyjne, natrafiono na ok. 1,5 kg różnych druków komunistycznych w postaci broszur, czasopism, okólników, referatów i odezwoz lat 1925—1928. W toku dochodzenia policyjnego zwolniono dwie osoby z braku dowodów. Pozostałe 15 osób przekazano sędziemu śledczemu w Puławach, który zwolnił jednego z aresztowanych, oddając go pod nadzór policji, zaś wszystkich pozostałych osadził w areszcie prewencyjnym. Aresztowania uniknęły cztery osoby, poszukiwane następnie przez policję⁷.

W wyniku tej akcji rozbito Komitet Dzielnicowy KPP w Puławach, komórkę KZMP oraz komórkę MOPR. Ośrodkiem organizacji komunistycznej była wówczas podpuławska wieś Rudy.

Wyrok w procesie aresztowanych komunistów (w sumie 22 osoby) ogłoszono 1 kwietnia 1932 r., a więc po ponad rocznym śledztwie. Cztery osoby skazano na kary od 4 do 6 lat ciężkiego więzienia, pozostałych oskarżonych uniewinniono z braku dowodów⁸.

Rozbicie ledwie odbudowanej organizacji partyjnej w Puławach było dużym ciosem dla komunistów. Do chwili aresztowań bowiem KPP, mimo działania w warunkach nielegalności, była aktywną partią polityczną w mieście. Członkowie, którzy uniknęli aresztowania, nadal prowadzili działalność. 12 marca patrol policji znalazł rozrzucone odezwy komunistyczne, wydane w związku z 60-leciem Komuny Paryskiej i Dniem MOPR-u, a w nocy z 27 na 28 kwietnia wywieszono w alei Żyrzyńskiej transparent z napisem „Niech żyje ZSRR, PKP KPP, KZMP” oraz rozrzucono odezwy komunistyczne⁹. Mimo to aresztowania w sposób istotny wpłynęły na osłabienie wystąpień komunistycznych. W lipcu 1931 r. po-

⁵ WAPL, UWL, WSP, 371, s. 189, 191.

⁶ WAPL, UWL, WSP, 372, s. 33, 35.

⁷ Tamże.

⁸ WAPL, UWL, WSP, 376, s. 262.

⁹ WAPL, UWL, WSP, 372, s. 56; WSP, 373, s. 189, 193.

wiat puławski był jedynym powiatem Lubelszczyzny, gdzie nie zanotowano przejawów działalności komunistycznej.

Ale już w sierpniu przeprowadzono w Puławach sześć akcji wywieśzania transparentów. Ujawniono także przypadek przechowywania druków komunistycznych. Aresztowano 9 osób¹⁰. Podobnie było we wrześniu.

W nocy z 3 na 4 września wywieszono dwa jednakowe transparenty z napisem „Precz z faszystowską dyktaturą Piłsudskiego! Precz z faszystowską ustawą więzienną! Niech żyje rewolucyjna komuna więzień politycznych! Niech żyje MDM — KPP — KZMP”. 25 września na drutach telefonicznych w mieście ponownie wywieszono transparent z hasłami rewolucyjnymi. Na podstawie doniesienia konfidenta aresztowano trzy osoby. Zostały one uniewinnione, z braku dowodów, w wyniku rozprawy przed Lubelskim Sądem Okręgowym 23 marca 1932 r.¹¹

Aresztowania komunistów przeprowadzone w powiecie puławskim w 1931 r. objęły w pierwszym półroczu 54 osoby, w drugim 16 osób. Osłabienie działalności partii wzmogło aktywność MOPR, zwłaszcza w tych miejscowościach, z których wywodzili się aresztowani. Zdaniem miejscowej policji pod koniec roku w Puławach istniały: komórka KZMP oraz komórka MOPR — liczące 10—12 osób¹².

W tym samym roku, w maju, przystąpiono do likwidacji działających bardzo aktywnie na terenie powiatu kół Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej „Samopomoc”. Tuż przed likwidacją stronnictwa posiadało ono na terenie powiatu puławskiego 15 kół młodzieżowych (z 39 w całym województwie lubelskim) skupiających 261 członków. Fakt, iż w Puławach znajdował się jedyny na terenie województwa Zarząd Powiatowy Młodzieży dowodzi, że powiat puławski był najsilniejszym ośrodkiem młodzieżowego ruchu „Samopomocy” w województwie lubelskim¹³. Likwidacja tego stronnictwa ostatecznie pozbawiła komunistów możliwości legalnego działania, zmuszając ich tym samym do większej konspiracji.

Określając w procentach wpływy poszczególnych partii politycznych w Puławach, starosta puławski szacował, iż najsilniejszym ugrupowaniem politycznym w mieście jest BBWR — 35% wpływów, przed Stronnictwem Narodowym — 10%, PPS (CKW) — 15%, Syjonistami — 10%, Ortodoksami — 10% i KPP — 6%¹⁴. Nie analizujemy treści tej informacji pod względem jej wiarygodności, jednakowoż fakt, iż procent wpływów komunistów w mieście określano w kolejnych latach jako coraz wyższy, świadczy o nieustającej aktywności partii.

Wyraźne ożywienie działalności KPP nastąpiło wiosną 1932 r. W dużej mierze przyczyniło się do tego uniewinnienie większości oskarżonych w kwietniu 1932 r. komunistów i ich powrót do Puław. Nadal działały komórki KZMP i MOPR, a prawdopodobnie także KPP. W dalszym ciągu oparcie dla działalności partyjnej stanowił oddział Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Skórzanego i Odzieżowego¹⁵.

¹⁰ WAPL, UWL, WSP, 374, s. 41, 162, 237.

¹¹ WAPL, UWL, WSP, 375, s. 31, 33; WSP, 376, s. 153.

¹² WAPL, UWL, WSP, 399, s. 29, 31.

¹³ H. Cimek, *Z dziejów Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej „Samopomoc” na Lubelszczyźnie 1928—1931*, „Biblioteka Społeczno-Polityczna. Zagadnienia historyczne”, t. 1, Lublin 1967, s. 99.

¹⁴ WAPL, UWL, WSP, 162, s. 108, 163.

¹⁵ Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie (AKW PZPR) 40/31 — relacja Grzegorza Wajskopa, s. 159—160; także WAPL, UWL, WSP, 400, s. 31, 49.

Trudna sytuacja gospodarcza i związany z nią brak pracy doprowadziły do wzrostu napięcia społecznego, zaburzeń wśród bezrobotnych, strajków itd. Gdy w jesieni 1932 r. zmniejszył się zakres robót przy budowie mostu na Wiśle i część robotników zwolniono z pracy, doprowadziło to do wystąpienia kilkusetosobowej grupy bezrobotnych. Do konfliktu na większą skalę jeszcze wówczas nie doszło¹⁶.

21 stycznia 1933 r. na stacji kolejowej w Puławach policja natrafiła na 160 egzemplarzy odezw komunistycznych, a w dwa dni później kilkanaście egzemplarzy tych odezw rozrzucono w obrębie koszar 2 pułku saperów. Ponownie znaleziono odezwy na terenie jednostki wojskowej 22 lutego. Tego dnia natrafiono na nie również w jednej ze skrzynek pocztowych.

W nocy z 17 na 18 marca wywieszono w mieście dwa plakaty z napisami: „Niech żyje rząd robotniczo-chłopski! Niech żyje KPP, OKM!” W tym też miesiącu przybywającym na targ do Puław okolicznym chłopom wręczano przed wjazdem do miasta odezwy komunistyczne. Ponownie ulotki o treści rewolucyjnej rozrzucono w mieście w nocy z 25 na 26 kwietnia¹⁷.

Nadal aktywną postawę przejawiali puławscy komuniści w wystąpieniach bezrobotnych. W toku wydarzeń doszło do współdziałania komunistów i socjalistów w ramach jednolitofrontowych akcji. W kwietniu 1933 r. spośród około 250 bezrobotnych zatrudnionych przy budowie mostu na Wiśle jedynie 50 pochodziło z Puław, pozostałych sprowadzono z Lublina. Budziło to głębokie niezadowolenie miejscowej ludności, jako że bezrobocie w Puławach i najbliższej okolicy obejmowało ok. 320 osób.

19 kwietnia Wiktor Strzelecki z PPS (CKW) zorganizował w lokalu Związku Zawodowego Małorolnych nielegalne zgromadzenie bezrobotnych z udziałem ok. 260 osób. Wybrano delegację, która następnego dnia udała się do starosty z żądaniem zatrudnienia przy budowie mostu miejscowych bezrobotnych. W odpowiedzi starosta pociągnął do odpowiedzialności karno-administracyjnej organizatora zgromadzenia. W dwa dni później zebrało się pod budynkiem starostwa około 300 bezrobotnych, do których przemówił członek KZMP. W trakcie wyboru delegacji do starosty policja pałkami zaatakowała zgromadzonych. W odpowiedzi bezrobotni obrzucili policjantów kamieniami, próbując ich zarazem rozbroić. W starciu rannych zostało dwóch policjantów i jeden bezrobotny, policja nie dopuściła jednak do opanowania budynku starostwa przez tłum. Zgromadzeni udali się następnie na plac budowy mostu, domagając się od kierownictwa robót, aby zostali zatrudnieni. Doszło do nowych starć z policją. Następstwem tych wydarzeń było aresztowanie 26 bezrobotnych, w tym jako przwódców zaburzeń: A. Kozaka, E. Kusia, K. Kusia, B. Nosowskiego, A. Sobiecha, W. Strzeleckiego i A. Świtala.

24 kwietnia przy ulicy Szpitalnej zebrała się gromada około 100 kobiet usiłujących urządzić demonstrację przed budynkiem starostwa. Policja przy pomocy pałek i granatów z gazem łzawiącym rozpedziła demonstrację. Zaostrzyło to tylko sytuację w mieście. Kilka dni później około 2000 bezrobotnych z Puław i okolic zorganizowało demonstrację przed budynkiem pośrednictwa pracy. W rezultacie otrzymali oni zatrudnienie

¹⁶ WAPL, UWL, WSP, 377, s. 84; WSP, 378, s. 83.

¹⁷ Tamże, s. 112; WSP, 379, s. 27, 110, 174, 175, 239.

przy robotach publicznych w wymiarze 4 godzin dziennie przy bardzo niskim wynagrodzeniu 1,5 zł za dniówkę. Mimo wszystko był to jednak sukces bezrobotnych¹⁸.

W pobliskich Rudach komuniści organizowali konferencje międzykomórkowe, w których brali udział m. in. Stefan Lewtak, Tadeusz Wiejak, Jan Wójtowicz, Ignacy Kuśmirek. Zebrania odbywały się najczęściej w mieszkaniu Tadeusza Wiejaka. Tutaj odbywały się także posiedzenia Komitetu Dzielnicowego, w których uczestniczył okręgowiec „Nowak”, a po jego aresztowaniu Feliks Jurek.

W lutym policja aresztowała Stefana Lewtaka wraz z 23 innymi komunistami z terenu powiatu, co w istotny sposób osłabiło organizację¹⁹. Mimo to już w październiku 1934 r. Komitet Dzielnicowy KPP w Rudach wznowił swą działalność. Po wyjściu z więzienia Tadeusz Wiejak podjął starania o przeniesienie KD KPP z Rud do Puław, co spotkało się z przychylnym stosunkiem Komitetu Okręgowego w Lublinie²⁰. W tym samym czasie policja wzięła pod obserwację ośmiu mieszkańców Puław przenie-
rających czasopisma lewicowe²¹.

W połowie 1935 r. doszło do jednolitifrontowych wystąpień lewicy młodzieżowej Puław i powiatu. Było to wyrazem popularności idei jednolitego frontu w społeczeństwie. KZMP podjął współpracę z ZMW „Wici”, a nawet z ZMW „Siew”. Organizatorem tych akcji był aż do chwili swego ponownego aresztowania Tadeusz Wiejak.

Pomyślnie rozwijała się współpraca KZMP z młodzieżową organizacją żydowską „Jugnt” (Jidysze Socjalistisze Arbeter Jugnt). Polegała ona na organizowaniu zbiórek pieniężnych na rzecz pomocy więźniom — bojownikom antyfaszystowskim oraz działalności propagandowej na rzecz uwolnienia Thälmana. Pieniądze ze zbiórek postanowiono podzielić następująco: 50% na MOPR, 25% na oświatę, 25% na „Jugnt”²².

Tym razem policji nie udało się wprowadzić konfidenta w szeregi puławskiej organizacji KZMP. Poza znajomością faktu istnienia i działalności związku władze nie posiadały żadnych informacji o organizacji²³.

Puławska organizacja PPS przechodziła w latach 1931—1935 wyraźny kryzys organizacyjny. O ile w poprzednim okresie była to jedna z aktywniejszych partii politycznych w mieście, to po roku 1935 w praktyce zaprzestano działalności. Kryzys rozpoczął się po wyborach 1930 r., w których unieważniono na terenie miasta listę Centrolewu. Czołowy działacz PPS w powiecie Władysław Baranowski, nie uzyskawszy mandatu do Sejmu, w kolejnej kadencji ograniczył swą aktywność polityczną. Po wyborach część zwolenników PPS przeszła do stronnictw ludowych, część do BBWR. Sanacji udało się usunąć wybitniejszych działaczy PPS z Kasy Chorych, w konsekwencji ostoją wpływów tej partii w powiecie pozostały:

¹⁸ WAPL, UWL, WSP, 379, s. 281; także: J. Pipała, *KZMP na Lubelszczyźnie w latach 1929—1933*, „Pokolenia” nr 2: 1972, s. 55.

¹⁹ AKW PZPR, relacje: 40/62 — W. Krupy, 10/151 — T. Wiejaka, 40/181 — F. Jurka, 40/209 — S. Lewtaka, 40/303 — S. Pazur.

²⁰ WAPL, UWL, WSP, 383, s. 93; WSP, 384, s. br.

²¹ WAPL, KPPPP, 19, s. br.

²² J. Pipała, *Z dziejów KZMP na Lubelszczyźnie w latach 1934—1938*, „Pokolenia” nr 3: 1968, s. 29; także: S. Krzykała, *Front młodego pokolenia na Lubelszczyźnie (1933—1937)*, Lublin 1965, s. 23.

²³ WAPL, KPPPP, 17, s. br.

Związek Zawodowy Robotników Rolnych i Związek Zawodowy Małorolnych²⁴.

Na dzień 26 kwietnia 1931 r. zwołano do Puław zjazd członków i sympatyków Związku Zawodowego Małorolnych powiatów puławskiego i garwolińskiego. Udział w zjeździe miał włąć przewodniczący Zarządu Głównego ZZM Władysław Baranowski. Ponieważ ani Baranowski, ani żaden z działaczy powiatu garwolińskiego do Puław nie przybyli, w miejsce zjazdu zorganizowano zebranie miejscowych członków PPS. Koło puławskie będące już wówczas jedynym ogniwem partii w powiecie liczyło 12 członków. Zebranie, któremu przewodniczył Michał Gembał, poświęcone zostało zorganizowaniu pochodu pierwszomajowego w mieście²⁵.

Zjazd ZZM w Puławach odbył się dopiero 4 października. Wzięli w nim udział: przewodniczący ZG ZZM Władysław Baranowski i sekretarz Wiktor Strzelecki. Tematyka obrad obejmowała najbardziej istotne dla małorolnych problemy: przeklasowanie ziemi dla celów podatkowych, nadanie tytułów własności drobnym dzierżawcom, umorzenie pożyczek, zaległych kar itp.²⁶ Ten zwrot w kierunku wsi świadczył o tym, że PPS utraciła w Puławach i powiecie poparcie swego naturalnego zaplecza, jakim była klasa robotnicza. Powodem tego był m. in. program partii, niemożliwy do realizacji w ówczesnych warunkach. Część sympatyków PPS przeszła na lewo, szukając u komunistów radykalnych rozwiązań, część zniechęcona niepowodzeniami wycofała się z życia politycznego lub nawet przeszła do BBWR. Istniały natomiast koła Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych — w Puławach i Dęblinie²⁷.

Jedynym poważniejszym wystąpieniem PPS w 1932 r. był wiec 1-majowy z udziałem ok. 100 osób. Okolicznościowe przemówienie wygłosił Bolesław Nosowski, miejscowy instruktor Związku Zawodowego Małorolnych. Natomiast próba zorganizowania 4 grudnia dorocznego zjazdu powiatowego ZZM z udziałem Wiktora Strzeleckiego nie udała się. W wyniku minimalnej frekwencji zjazd przekształcono w zebranie miejscowego koła PPS²⁸.

Również w następnych latach, 1933—1935, puławska PPS w niewielkim tylko stopniu przejawiała działalność. W 1933 r. poza współorganizowaniem kwietniowych wystąpień bezrobotnych z inicjatywy PPS zorganizowano w Puławach oddział Związku Zawodowego Pracowników Komunalnych i Instytucji Użyteczności Publicznej. Prezesem wybrano Wiktora Strzeleckiego²⁹. 1 października wobec ok. 100 zgromadzonych osób poseł H. Świętkowski omówił działalność posłów PPS na terenie Sejmu. Udział w zgromadzeniu wzięli także b. poseł W. Baranowski, który przedstawił sytuację bezrobotnych w kraju³⁰.

W lutym 1934 r. na wezwanie Centralnej Komisji Klasowych Związków Zawodowych na terenie całej Polski, w tym także województwa lubelskiego, odbyły się wiece i strajki protestacyjne przeciwko wypadkom w Austrii. W Puławach 198 robotników pracujących przy budowie nasypu

²⁴ WAPL, UWL, WSP, 162, s. 167—169.

²⁵ Tamże, s. 7 oraz: WSP, 164, s. 281, 285.

²⁶ WAPL, UWL, WSP, 375, s. 161; WSP, 166, s. 257.

²⁷ WAPL, UWL, WSP, 162, s. 167; WSP, 164, s. 43.

²⁸ WAPL, UWL, WSP, 168, s. 72; WSP, 378, s. 169.

²⁹ WAPL, UWL, WSP, 381, s. 13.

³⁰ WAPL, UWL, WSP, 174, s. 253.

dla mostu przez Wisłę wstrzymało się na 15 minut od pracy. Organizatorem tego wystąpienia był miejscowy oddział Związku Zawodowego Pracowników Komunalnych i Instytucji Użyteczności Publicznej³¹.

Jedynym znanym wystąpieniem PPS w Puławach w 1935 r. było zorganizowanie akademii 1-majowej³². Wpływy tej partii w mieście były już wówczas niewielkie, a jej działalność niemalże zamarła.

Lata 1931—1935 były okresem umacniania pozycji Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem w mieście i powiecie. Mimo zdominowania życia politycznego Puław przez sanację, miejscowa organizacja Bloku egzystowała jedynie dzięki poparciu administracji państwowej. Charakteryzując pozycję poszczególnych stronnictw w powiecie w 1931 r. starosta puławski określał wpływy BBWR na 20%. Biorąc pod uwagę „urzędowy optymizm” starosty były one rzeczywiście niewielkie.

Wpływy swe BBWR koncentrował głównie w Związku Strzeleckim, Okręgowym Towarzystwie Organizacji i Kółek Rolniczych, Związku Legionistów, Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, Związku Młodzieży Wiejskiej „Siew” i Powiatowej Kasie Komunalnej — organizacjach utworzonych bądź popieranym przez sanację. Zobowiązani do współpracy z puławską organizacją BBWR poseł Franciszek Bentkowski i senator Józef Sypniewski nie przejawiali większej aktywności. Bentkowski przeniósł się wkrótce do Warszawy, a Sypniewski do Poznania. Obaj nieczęsto przyjeżdżali do Puław³³. W celu umocnienia swych wpływów w OTOiKR oraz wyparcia z tej organizacji wpływów ludowców zwolennicy Bloku zorganizowali 21 lutego 1931 r. zebranie delegatów Kółek Rolniczych. W skład nowo wybranego zarządu weszli w większości zwolennicy BBWR z F. Bentkowskim i J. Sypniewskim na czele. Podobnie, aby umocnić wpływy sanacji wśród młodzieży wiejskiej, zarząd puławskiego OTOiKR zorganizował w lutym Uniwersytet Niedzielny³⁴.

22 maja 1931 r. ukształtował się nowy Zarząd Powiatowy BBWR. Przewodniczącym wybrano Kazimierza Czapłę — kierownika Komunalnej Kasy Oszczędności. Nieco wcześniej, 10 maja, BBWR zorganizował w Puławach wiec z udziałem ok. 300 osób z terenu powiatu. Przemawiali posłowie F. Bentkowski, W. Krzeszewski oraz senator J. Sypniewski. Zgodnie z przyjętym scenariuszem zebrani w uchwalonej rezolucji wyrazili całkowite zaufanie do poczynań rządu³⁵. Do akcji propagandowej Bloku postanowiono włączyć organizacje kombatanckie, których koła zaczęto tworzyć w Puławach. Poza zwyczajnymi oddziałami Związku Strzeleckiego zorganizowano tu tzw. rezerwę Związku. Oddział puławski liczył ponad czterdziestu członków, w większości zwolenników BBWR.

15 listopada 1931 r. zorganizowano powiatowy zjazd byłych legionistów (w liczbie 18 osób), na którym stosownie do poleceń Zarządu Okręgowego w Lublinie powołano do życia miejscowy oddział Związku Legionistów. Do zarządu wybrano trzy osoby z Janem Migdalskim (BBWR) jako przewodniczącym. Dwa tygodnie później, 29 listopada, na zebraniu byłych członków POW z terenu powiatu (31 osób) powołano koło POW w Puławach.

³¹ WAPL, UWL, WSP, 382, s. 45.

³² WAPL, UWL, WSP, 193, s. 395.

³³ WAPL, UWL, WSP, 162, s. 108, 163, 167—168.

³⁴ WAPL, UWL, WSP, 164, s. 121—123, 405; także: „Głos Lubelski”, 8 V 1931, s. 5.

³⁵ WAPL, UWL, WSP, 164, s. 175, 345.

Na czele siedmioosobowego zarządu (wszyscy z BBWR) stanął Władysław Korpet³⁶.

13 marca 1932 r. odbyło się zebranie organizacyjne Związku Podoficerów Rezerwy. Akces do związku zgłosiły 23 osoby. W skład zarządu weszło czterech przedstawicieli BBWR. Również w marcu odbył się powiatowy zjazd OTOiKR. Do nowo wybranego 15-osobowego zarządu weszło 7 przedstawicieli BBWR, 4 bezpartyjnych, 2 ze Stronnictwa Narodowego i jeden ze Stronnictwa Ludowego. W podobny sposób BBWR przejął ster powiatowego oddziału Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. Na zebraniu 10 kwietnia tegoż roku wybrano pięcioosobowy zarząd, którego przewodnictwem objął W. Korpet³⁷.

Aktywność BBWR wzrosła w latach 1933—1935, wraz z umocnieniem się rządów sanacji. Pod naciskiem administracji publicznej coraz więcej organizacji społecznych i zawodowych wstępowało w szeregi Bloku. Jego przedstawiciele, zwłaszcza na prowincji, poczynali sobie coraz pewniej. Prasa opozycyjna systematycznie donosiła o niewłaściwym zachowaniu członków Związku Strzeleckiego, szczególnie w niewielkich miejscowościach. 20 lutego 1933 r. pod naciskiem opinii publicznej uchwałą Zarządu Powiatowego Związku Strzeleckiego rozwiązany został oddział tej organizacji w Puławach z powodu „... niewłaściwej postawy członków poza organizacją”. Wcześniej policja aresztowała 6 członków oddziału za kradzież, bójki i inne przestępstwa. W miejsce rozwiązanego oddziału komendant powiatowy Związku Strzeleckiego polecił utworzyć nową formację³⁸.

2 kwietnia 1934 r. odbyło się w Puławach doroczne walne zebranie delegatów Kółek Rolniczych i Kół Gospodyń Wiejskich powiatu puławskiego. Dokonano wyboru nowego zarządu. Przewodniczącym został sympatyk BBWR. 14 maja poseł Bloku Franciszek Bentkowski zwołał wiec, na którym wobec ok. 300 zgromadzonych omawiał wybory prezydenta RP i sytuację gospodarczą kraju³⁹.

W styczniu 1934 r., po wstępnym sformułowaniu zasad nowej Konstytucji, uwidoczniło się dążenie administracji do wytworzenia w społeczeństwie nastroju przychylności dla tych poczynañ. Sekretariat wojewódzki BBWR wydał 27 stycznia okólnik dla sekretariatów powiatowych, podkreślający, iż manifestacje na cześć Konstytucji winny być tak zorganizowane, aby nosiły charakter „... tworzonych spontanicznie przez samo społeczeństwo, a nie z inicjatywy Bloku”. Te „radosne manifestacje” najczęściej były organizowane w miastach powiatowych przez „blokowców” burmistrzów. Jedną z największych w województwie była manifestacja w Puławach. Zgromadzono na niej ok. 3000 osób (np. w Lublinie ok. 1500 osób)⁴⁰.

Od wiosny 1934 r. BBWR podjął intensywną akcję przygotowawczą do wyznaczonych na 27 maja wyborów samorządów miejskich. Tworzono bloki wyborcze BBWR, mające różne nazwy, z podkreśleniem jednak bezpartyjności. Wysuwano ogólnikowe hasła fachowości, gospodarności i pra-

³⁶ Tamże, s. 197; oraz: WSP, 166, s. 465—466.

³⁷ WAPL, UWL, WSP, 167, s. 121, 123, 170.

³⁸ WAPL, UWL, WSP, 171, s. 479.

³⁹ WAPL, UWL, WSP, 172, s. 440, 643.

⁴⁰ J. J a c h y m e k, *Oblicze społeczno-polityczne wsi lubelskiej 1930—1939*, Lublin 1975, s. 153.

cy dla państwa⁴¹. W wyborach wzięło udział 52% uprawnionych do głosowania, wobec 78% w poprzednich. Spośród 24 mandatów do Rady Miejskiej BBWR otrzymał 12, SN — 3, bezpartyjni — 5, Agudas Israel — 1, Syjoniści — 3. Wybrany z grona radnych pięcioosobowy magistrat składał się z czterech przedstawicieli BBWR i jednego bezpartyjnego⁴².

Na wrzesień 1935 r. wyznaczone zostały wybory do Sejmu. Nowa ordynacja wyborcza postanawiała, iż kandydaci na posłów wybierani będą na tzw. zgromadzeniach okręgowych. Składały się one z delegatów instytucji samorządu terytorialnego, gospodarczego, organizacji zawodowych i społecznych. Ponieważ instytucje te zostały w ciągu kilku lat rządów sanacji przez nią w większości opłanowane, wynik wyborów był łatwy do przewidzenia. Było to przyczyną zbojkotowania ich przez opozycję. W okręgu wyborczym nr 34, obejmującym powiaty puławski i janowski, BBWR nie miał konkurencji. Po wybraniu na początku sierpnia 115 delegatów do zgromadzenia okręgowego opozycja solidarnie ogłosiła bojkot wyborów. Szczególnie ożywioną kampanię propagandową za powstrzymaniem się ludności od głosowania prowadziły Stronnictwo Ludowe i Stronnictwo Narodowe⁴³.

Kandydatami na posłów zostali czterej przedstawiciele BBWR. Spośród 4853 mieszkańców Puław uprawnionych do głosowania udział w wyborach wzięło 1628, frekwencja wyborcza wynosiła więc 33%. Ponieważ 270 oddanych głosów komisja uznała za nieważne, członków nowego Sejmu wybierało w Puławach zaledwie 28% uprawnionych⁴⁴. W skali całego kraju udział w wyborach wzięło 45,9% uprawnionych do głosowania. Był to wraz z nieufnością społeczeństwa do sanacji.

Wybory w powiecie puławskim „Robotnik” charakteryzował ironicznie: „[...] Chłopi, robotnicy oraz rzemieślnicy nie głosowali. Dlaczego? To już urzędowy PAT wyjaśnił: Z powodu nabożeństwa, ulewnych deszczów, odpustów, powodzi, rozmokłych dróg, z powodu śniegu w górach, ostrych wiatrów, burzy na morzu itp. [...]”⁴⁵.

Stronnictwo Narodowe, będące w latach dwudziestych dominującym ugrupowaniem politycznym w mieście, po roku 1930 wobec ofensywy sanacji ograniczyło swą aktywność w porównaniu z poprzednim okresem. W 1931 r. w powiecie puławskim istniały 3 koła SN (w tym jedno w Puławach), liczące w sumie 214 członków. Wpływy swe koncentrowała endecja w miejscowych oddziałach Polskiej Macierzy Szkolnej, Związku Młodzieży Polskiej oraz wśród sporej części kleru. Wykorzystując fakt dużego bezrobocia w mieście, poseł Marian Częścik zorganizował w Puławach w sierpniu 1931 r. oddział Chrześcijańskiego Związku Zawodowego, obiecując członkom otrzymanie pracy. Przewodniczącym wybrano znanego w mieście działacza narodowego Józefa Kłosa. Oddział związku nie istniał długo, jako że organizatorzy nie byli w stanie wywiązać się z zobowiązań⁴⁶.

⁴¹ E. Horoch, *Działalność społeczno-polityczna Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem* (maszynopis pracy doktorskiej w Bibliotece UMCS w Lublinie, s. 261).

⁴² WAPL, UWL, WSP, 106, s. 63—64.

⁴³ WAPL, UWL, WSP, 116, s. 307; „Głos Lubelski”, 11 VIII 1935, s. 7.

⁴⁴ WAPL, UWL, WSP, 116, s. 101.

⁴⁵ WAPL, UWL, WSP, 114, s. 61; także: „Robotnik”, 12 IX 1935, s. 7.

⁴⁶ WAPL, UWL, WSP, 162, s. 7, 164, 168; WSP, 165, s. 337.

Rozwijający się od początku 1932 r. na terenie miasta ruch młodych Obozu Wielkiej Polski doprowadził do utworzenia 22 marca placówki młodych OWP. Jednocześnie przystąpiono do reorganizacji miejscowego koła SN, które od czasu wyborów 1930 r. nie przejawiało aktywności. 3 marca na zebraniu członków koła (przybyło ok. 40 osób) Brunon Morzycki wygłosił przemówienie, w którym krytycznie ustosunkował się do dorobku kilkuletnich rządów sanacji. Wybrano nowy zarząd koła z Wacławem Kamińskim jako prezesem⁴⁷. 20 marca SN zorganizowało w Puławach zjazd powiatowy z udziałem ok. 300 osób. Przemawiali: poseł Józef Milik i przybyły z Lublina instruktor stronnictwa Józef Sieciechowski. Obaj krytykowali nową ustawę samorządową, korzystną dla sanacji. Celem skonsolidowania obozu narodowego wzywano wszystkich sympatyków endencji do wstępowania w szeregi stronnictwa. Porządku na wiecu pilnowali członkowie organizującej się placówki OWP⁴⁸.

Na przejściowy wzrost aktywności SN w Puławach i powiecie w 1932 r. wpłynęła działalność Brunona Morzyckiego, instruktora stronnictwa, który po przybyciu z Grudziądza do Lublina podjął współpracę z „Głosem Lubelskim”, sprawując jednocześnie pieczę nad powiatem puławskim. Tylko w marcu 1932 r. na terenie powiatu zorganizowano 8 wieców SN, spośród 11 na całej Lubelszczyźnie⁴⁹. Ostatnie publiczne wystąpienia endecji w Puławach miały miejsce w 1933 r. 8 stycznia miejscowe koło SN zorganizowało wiec z udziałem posłów: Henryka Kakowskiego, Józefa Kaweckiego i Henryka Sachsa. Na wiec przybyło około 1000 osób. Po przemówieniu Henryka Kakowskiego, który krytykował rząd za jego politykę gospodarczą, były senator Jan Łaszcz wiec rozwiązał. Przyczyną rozwiązania zgromadzenia były wystąpienia zwolenników BBWR i PPS — działających bez wzajemnego porozumienia, co w konsekwencji groziło awanturą i interwencją policji⁵⁰. Dwa miesiące później, 28 marca, starosta na polecenie wojewody zawiesił i rozwiązał jednostki organizacyjne Obozu Wielkiej Polski znajdujące się w Puławach i na terenie powiatu jako „[...] zmierzające do naruszenia porządku i bezpieczeństwa publicznego przez podsycanie nienawiści do poszczególnych grup społeczeństwa”⁵¹. Od tego czasu działalność Stronnictwa Narodowego na terenie miasta zamarła aż do końca okresu międzywojennego. Nadal prowadzona była tylko na terenie powiatu, gdzie w 1935 r. zorganizowano 10 wieców, a w roku następnym — 36⁵².

Dużą aktywność w omawianym okresie przejawiały stronnictwa żydowskie (w 1931 r. ludność żydowska stanowiła ok. 37% mieszkańców Puław), a zwłaszcza syjoniści. W 1931 r. odbyły się wybory do gminy wyznaniowej żydowskiej, co spowodowało ożywienie działalności politycznej wszystkich stronnictw żydowskich, a szczególnie ortodoksów, syjonistów i Bundu.

Ortodoksi w swej działalności propagandowej podkreślali konieczność utrzymania wybitnie religijnego charakteru gmin wyznaniowych. Niepo-

⁴⁷ WAPL, UWL, WSP, 167, s. 110, także: „Głos Lubelski”, 11 VIII 1932, s. 6.

⁴⁸ WAPL, UWL, WSP, 167, s. 111; także: „Głos Lubelski”, 23 III 1932, s. 5.

⁴⁹ WAPL, UWL, WSP, 167, s. 108—109; także: J. J a c h y m e k, *Oblicze...*, s. 138.

⁵⁰ WAPL, UWL, WSP, 171, s. 208.

⁵¹ WAPL, UWL, WSP, 172, s. 173; także: „Lubelski Dziennik Wojewódzki” 1933, nr 9, s. 159.

⁵² WAPL, UWL, WSP, 178, s. 63, 117, 305.

myślnym dla nich zjawiskiem był rozpad ugrupowania na dwie zwalczające się wzajemnie frakcje: ortodoksów apolitycznych — popierających w wyborach do ciał ustawodawczych listę nr 1 (BBWR), oraz ortodoksów zorganizowanych w Agudzie (Agudas Israel) — idących do wyborów z własną listą (nr 18). Oba odłamy posuwały się do wzajemnego wykreślenia kandydatów z list wyborczych (zezwalał na to 20 punkt regulaminu wyborczego do gmin wyznaniowych — w stosunku do Żydów występujących przeciw religii).

Bund oraz syjoniści dążyli do reformy gmin żydowskich w kierunku wyeliminowania z nich elementów wstecznych i konserwatywnych (wynikających z tradycji) na rzecz wzmocnienia elementów nacjonalistycznych. Pozycja Bundu w mieście nie była mocna, toteż wycofał się on z wyborów, nie licząc na sukces⁵³. W wyborach zwyciężyli ortodoksi przed syjonistami. Sukces wyborczy zawdzięczali głównie tradycjonalizmowi dużej części ludności żydowskiej, zwłaszcza starszego pokolenia.

Wprawdzie syjoniści nie wygrali wyborów, to jednak wpływy tego ugrupowania wśród miejscowej ludności żydowskiej systematycznie rosły. Zawdzięczali to w dużej mierze swej aktywności i sprawnym akcjom propagandowym. 1 maja 1931 r. Poalej Syjon-Lewica zorganizowała w Puławach akademię z udziałem ok. 40 osób, przemówienie wygłosił Najmark Jankiel. 16 maja Josek Ratnowski wygłosił publiczne przemówienie na temat „Zadań żydowskich gmin wyznaniowych i ich znaczenia w życiu narodowym”, a w trzy dni później Moszek Ankar wygłosił referat pt. „Dlaczego syjoniści powinni ująć w swe ręce zarząd gminy wyznaniowej”. Również w maju przybyła do Puław zorganizowana przez Hechaluc Pionier grupa młodzieży żydowskiej. Celem zorganizowanego tu obozu było przyuczenie uczestników do ciężkiej pracy fizycznej na wypadek emigracji do Palestyny⁵⁴.

Działalność swą syjoniści wzmogli w lipcu, w związku z obradami Kongresu Syjonistycznego w Bazylei. 25 lipca zorganizowano odczyt Jankiela Lusternika z Łodzi pt. „Formy kolonizacji w Palestynie”. W październiku syjoniści zorganizowali dwa odczyty. Jeden z nich, pt. „Życie żydowskiego poety Bilika”, wygłoszony został przez nauczyciela miejscowej szkoły żydowskiej Nojecha Ptasilowskiego w obecności ok. 50 osób. Drugim prelegentem był dr Rozenbaum, a odczyt nosił tytuł „Życie żydowskie w Italii”.

Ostatnie zebranie syjonistów w 1931 r. miało miejsce 5 grudnia i poświęcone było zagadnieniom spisu powszechnego. Jakób (sic!) Rotnowski, podnosząc znaczenie spisu, wskazywał na konieczność podawania języka hebrajskiego jako narodowego⁵⁵.

W 1932 r., podobnie jak w poprzednim, syjoniści byli najbardziej widocznym stronnictwem żydowskim w mieście. 24 kwietnia zjazd delegatów stronnictwa „Hitachdut” z Puław i Ryk, któremu przewodniczył Mojżesz Rubmsztajn, omawiał sprawę połączenia tego stronnictwa z Poalej Syjon-Prawicą. Jednak głosowanie wykazało, iż większość zebranych była temu przeciwna. W lipcu syjoniści zorganizowali w Puławach akademię z okazji

⁵³ WAPL, UWL, WSP, 165, s. 337.

⁵⁴ WAPL, UWL, WSP, 164, s. 431, 447, 519.

⁵⁵ WAPL, UWL, WSP, 165, s. 101; WSP, 166, s. 175, 587.

rocznicy zgonu Teodora Herzla, a w grudniu odczyt Moszka Rubinsztajna pt. „Przegląd prasy żydowskiej”⁵⁶.

Antyżydowska polityka Hitlera w Niemczech budziła protesty społeczności żydowskiej w całej Europie, także w Polsce. 27 marca 1933 r. w synagodze puławskiej odbyło się zgromadzenie protestacyjne miejscowych Żydów. Był to fragment szerszej akcji ludności żydowskiej całej Lubelszczyzny. Tego dnia odbyło się 12 wieców w różnych miejscowościach województwa. Do kampanii tej włączyła się także żydowska prasa prowincjonalna: „Lubliner Tugblat”, „Siedlcer Wochenblat”, „Chełmer Sztyme” i „Podlasjer Leben”⁵⁷.

W styczniu 1934 r. powstał w Puławach oddział Towarzystwa Przyjaciół Pracującej Palestyny składający się ze zwolenników Poalej Syjonu-Lewicy. Pod wpływem tej partii pozostawał także założony w lutym oddział Towarzystwa „Oświata”. Obie organizacje skupiały w sumie około 40 osób⁵⁸.

Najważniejszym wydarzeniem politycznym dla ludności żydowskiej w 1935 r. były wyznaczone na 28 lipca wybory do Kongresu Światowej Organizacji Syjonistycznej. Wzięło w nich udział 965 mieszkańców Puław. Zdecydowane zwycięstwo odnieśli syjoniści. Na listę Poalej Syjonu-Lewicy padło ponad 45% głosów⁵⁹.

•

Lata 1931—1935 w sposób istotny zawazyły na ukształtowaniu się nowych stosunków społeczno-politycznych w Puławach. Partie polityczne, które w poprzednim okresie posiadały dominującą pozycję w mieście, jak: Stronnictwo Narodowe czy PPS, w połowie lat trzydziestych utraciły niemal całkowicie znaczenie. Było to wynikiem z jednej strony działalności sanacji, dążącej do likwidacji wszelkiej opozycji i wszelkimi środkami, z drugiej strony (uwidocznilo się to szczególnie w wypadku PPS) — trudności w jednoznacznym i konsekwentnym określeniu swego stosunku do obozu pomajowego. Potwierdzeniem tej zależności jest utrzymanie, a nawet wzrost wpływów KPP, która szybko wycofała się z tzw. błędu majowego.

Okres kryzysu gospodarczego, wzrost napięć społecznych wpływały zarazem na aktywność partii. Dominująca pozycja BBWR pod koniec omawianego okresu była wynikiem zorganizowanego poparcia administracji państwowej i represji stosowanych wobec opozycji. Nie dotyczyło to w zasadzie ugrupowań żydowskich, zainteresowanych przede wszystkim problemami własnej społeczności i pozostających nieco na uboczu życia politycznego miasta.

⁵⁶ WAPL, UWL, WSP, 167, s. 193; WSP, 168, s. 612; WSP, 170, s. 532.

⁵⁷ WAPL, UWL, WSP, 172, s. 245, 249.

⁵⁸ WAPL, UWL, WSP, 175, s. 79, 414.

⁵⁹ WAPL, UWL, WSP, 176, s. 85.